

В. В. Карпенко

кандидат наук з державного управління,
докторант Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

УДК 349.422.3

РОЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В КОМПЛЕКСНОМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У статті обґрунтовані можливі шляхи взаємодії сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із державними та приватними організаціями, установами, а також власниками особистих селянських і фермерських господарств. Розкрито роль та місце сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як основи об'єднання найменш соціально захищених сільських жителів у процесі комплексного розвитку сільських територіальних громад.

В статье обусловлены возможные пути взаимодействия сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов с государственными и частными организациями, а также собственниками личных крестьянских и фермерских хозяйств. Раскрыты роль и место сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов как основы объединения наименее социально защищенных сельских жителей в процессе комплексного развития сельских территориальных общин.

The article provides details on the possible means of collaboration between agricultural service cooperatives and state and private organizations, small holders, and farmers. The role of agricultural service cooperatives as a platform for uniting the most socially unprotected group — rural residents — in the process of complex development of rural territorial communities is described.

Реформування аграрної економіки України призвело до суттєвих змін у діяльності сільськогосподарських підприємств в економічних, соціальних, техніко-економічних, організаційних і правових аспектах. Результатом цих перетворень стала зміна форм власності, а також частки суб'єктів аграрного ринку у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції. Помітними також є певне відособлення особистих селянських господарств (ОСГ) від інших форм господарювання з одночасним різким погіршенням становища власників ОСГ — мешканців сільських територіальних громад. З одного боку, невеликі сімейні фермерські та особисті селянські господарства виробляють до 70-90 відсотків трудомісткої сільськогосподарської продукції: овочів, фруктів, ягід, картоплі, молока, м'яса та ін. (так, у 2008 р. господарствами населення вирощено 98 % загального врожаю картоплі, 86 % — овочів, 85 % — плодів і ягід, 21 % — зерна, 14 % — цукрових буряків та 19 % — соняшнику ...). З іншого — ця діяльність здійснюється майже без фінансової підтримки з боку держави.

Виробляючи сільськогосподарську продукцію в основному для задоволення потреб своєї родини, власники ОСГ практично не мають можливості вигідно продати її надлишки. На відміну від фермерських господарств, вони не згуртовані й ніким не захищені. Ніхто й ніде не представляє й не лобіює їхні інтереси, вони практично не мають доступу до реальних джерел фінансової підтримки розвитку своїх господарств та до цивілізованих каналів збуту виробленої сільськогосподарської продукції.

У той же час невирішеними залишаються безліч питань про надання соціально-побутових та комунальних послуг у сільських громадах. правонаступники реформованих сільськогосподарських підприємств у більшості випадків не бажають, а іноді й неспроможні забезпечити селян водопостачанням, водовідведенням, вивозом сміття та іншими комунальними послугами. Сільські ради залишаються віч-на-віч із цими проблемами, вирішити які самостійно, без сторонньої допомоги, майже неможливо.

Потенційним механізмом вирішення зазначених питань є створення та розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), які виступають не тільки суб'єктами аграрного ринку, тобто складовими механізми забезпечення сільськогосподарськими та сервісними послугами власників ОСГ та дрібних товаровиробників, а й механізмом вирішення багатьох комунальних питань, надання певних соціальних послуг.

Питанням становлення й розвитку обслуговуючої кооперації як суб'єктів аграрного сектору присвячено наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених, авторами яких є В. В. Гончаренко, Ф. В. Горбонос, М. П. Гриценко, М. Я. Дем'яненко, В. В. Зіновчук, О. В. Кочетков, О. В. Крисальний, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, Л. В. Молдаван, А. О. Пантелеймоненко, П. Т. Саблук, В. Г. Ткаченко, В. О. Цимбал, Н. М. Чернікова, В. В. Юрчишин та ін. Однак у працях названих науковців проблеми розвитку СОК традиційно розглядаються розрізнено, досліджуються окремі напрямки, такі, як державне регулювання, надання юридичної, фінансової, матеріальної та інформаційної підтримки, розвиток окремих напрямків діяльності тощо. Водночас недостатньо розробленими залишаються питання визначення ролі та місця сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як складової комплексного розвитку сільських територіальних громад.

Метою статті є обґрунтування розвитку, а також розробка ефективних напрямів взаємодії СОКів з іншими організаціями та установами, а також власниками ОСГ у процесі комплексного розвитку сільських територіальних громад.

Зазначимо, що кооперативи характеризуються як економічними, так і соціальними показниками. Економічні фактори здебільшого включають заходи зі спільної закупівлі, обробки та продажу продукції, а соціальні — освіти (навчання, консультаційні послуги), комунальні питання (охорону здоров'я, догляд за дитиною, догляд за людьми похилого віку, дозвілля) або суспільні інтереси (систему каналізації, будівництво доріг, тощо).

Розглядаючи доцільність кооперативної діяльності, варто звернути увагу на те, що:

- її учасники мають хоча б один спільний інтерес;
- покращення економічного та соціального стану учасників кооперативу досягається спільними зусиллями;
- спільні ресурси учасників кооперативу використовуються для виробництва чи отримання товарів або послуг кожним з учасників.

Таким чином, складовими головної ідеї кооперативу є “спільний інтерес — спільні зусилля — спільні ресурси”, а метою — завдяки спільній діяльності покращити соціальні та економічні умови всіх учасників [10, с. 8-12]. Незалежно від форми кооперативу, кожен із них має відповідати принципам, сформульованим Міжнародним Кооперативним Альянсом:

- добровільне та відкрите членство;
- демократичний контроль за принципом “один член кооперативу — один голос”;
- господарча участь учасників;
- автономія, самодостатність та незалежність;
- доступ до освіти, навчання та інформації;
- співпраця між кооперативами;
- політичний та релігійний нейтралітет [9].

Зазначимо, що розвиток кооперативних відносин є поширеною світовою практикою й широко підтримується міжнародними організаціями, зокрема Міжнародною організацією праці, Генеральною конфедерацією сільськогосподарських кооперативів ЄС (СОРА-COGECA), Міжнародним кооперативним альянсом, ООН та іншими. Так, у західних країнах кооперативи забезпечують до 50 % обсягів виробництва продукції харчової промисловості та комбікормів. Через посередництво кооперативів постачається значна частина паливно-мастильних матеріалів (наприклад, у США — до 44 %, у Фінляндії — до 40 %). Через кооперативи реалізується значна частина товарної продукції агровиробництва (наприклад, у країнах Євросоюзу — понад 60 %, у

скандинавських країнах — 80 %, у Японії та Китаї — до 90 %) [9; 10; 11].

Основою розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні є Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV “Про кооперацію” [1] та Закон України від 17 липня 1997 р., № 469/97-ВР “Про сільськогосподарську кооперацію” зі змінами й доповненнями, внесеними Законами України № 2090-III від 02.11.2000 р., № 2921-III від 10.01.2002 р., від № 3047-III 07.02.2002 р., № 762-IV від 15.05.2003 р., № 1377-IV від 11.12.2003 р., № 1929-IV від 29.06.2004 р. [2].

Відповідно до даних документів, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив — це кооператив, створений для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам із метою провадження їхньої сільськогосподарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи надають послуги відповідно до статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу. Обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку. Метою їхньої діяльності є надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам (переробка, збут продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва й рибництва), які є членами кооперативу, сприяння їхньому прибутковому господарюванню. Залежно від виду діяльності СОКи поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та інші.

Підтримка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів знайшла своє відображення й в інших нормативних актах України. Так, 21 грудня 2005 р. було прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки”. Через два роки, 19 вересня 2007 р., Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову “Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року”, одним із ключових положень якої є опрацювання механізмів і виконання заходів щодо комплексного розвитку сільських територій та громад, а також сприяння розвитку СОКів.

11 лютого цього року (2009 р.) Розпорядженнями Кабінету Міністрів України було затверджено план організаційних заходів для сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [7] та схвалено Концепцію Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [8]. І вже 3 червня завдяки наполегливій роботі Міністерства аграрної політики було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року” [3]. Дана програма є інноваційною для розвитку сільських громад і передбачає впровадження заходів для просування сільськогосподарської продукції особистих селянських, фермерських господарств та фізичних осіб — сільськогосподарських товаровиробників на організований аграрний ринок за стабільними цінами, сприятиме в цілому реалізації потенціалу аграрного сектору економіки, а також підвищенню його конкурентоспроможності.

Програма передбачає створення до 2015 р. понад 10,5 тисяч СОКів (молочарських, м'ясопереробних, плодоовочевих, зернових, з обробітку землі та збирання врожаю сільськогосподарських культур) і буде виконуватись в три етапи. Перший етап (2009 р.) передбачає розробку та затвердження відповідних нормативно-правових актів, створення в кожній області п'яти — шести показових сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, організацію та проведення моніторингу за виконанням заходів Програми. Другий етап (2010-2011 рр.) — удосконалення механізму державної підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та створення до 2,5 тисяч таких кооперативів. Третій етап (2012-2015 роки) — забезпечення виконання заходів, визначених Програмою, у повному обсязі. Крім того, позитивним фактором зазначеної Програми є те, що вона передбачає державне фінансування заходів на безповоротній основі в розмірі 6,489 млрд. грн., з яких вже на 2009 р. передбачено 90 млн. грн.

На виконання зазначеної Програми а також Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду (затверджений Постановами Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 р., № 463 [5] та від 01 липня 2009 р., № 723 [4]) урядом 23 липня 2009 р. для державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів вже виділено 35 млн. грн. [6].

Станом на 1 січня 2009 р. в Україні зареєстровано 936 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [3]. Серед них домінують сервісні та багатофункціональні кооперативи, які надають послуги сільським жителям з оранки ділянок, постачання насіння, засобів захисту рослин, окремих добрив, тощо. Слід зазначити, що протягом

2008 р. кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зменшилась на 43 одиниці, а за останні 4 роки — на 191 одиниць.

Особливістю розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні є склад їхнього членства. Так, якщо в західних країнах із розвинутою економікою, членами СОК є переважно малі та середні фермери, то в нас більшість обслуговуючих кооперативів об'єднує власників особистих селянських господарств. Причин для такої відмінності є чимало, основні з яких — розвал системи заготівельної кооперації, яка колись мала представництво майже в кожному селі; неспроможність правонаступників реформованих сільськогосподарських підприємств надавати послуги з обробітку присадибних ділянок; незахищеність сільських мешканців перед великими переробними підприємствами, які досить часто вступають між собою в зговір щодо цінової політики, тощо.

Аналіз результатів анкетування сільських громад свідчить, що, як правило, сільські жителі відчувають гостру потребу в оранці й культивуванні городів (близько 25 % відповідей), забезпеченні хімічного захисту рослин (до 35 %), ветеринарному обслуговуванні (45 %), забезпеченні племінним молодняком (45 %). Крім того, поки що не задовольняються потреби населення в соціально-побутових і культурних послугах, насамперед у ремонті побутової техніки (30 % відповідей), транспортних послугах (25 %), ремонті взуття (25 %), обслуговуванні водопровідної мережі тощо [9].

Зважаючи на викладене вище, можна узагальнити, що основними завданнями сучасного сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є:

- підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки оптимізації витрат на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також збільшення прибутку від реалізації продукції;
- розширення доступу сільськогосподарських товаровиробників до агросервісних послуг;
- активізація процесів формування сприятливого конкурентного середовища шляхом підтримки розвитку альтернативних комерційним структурам маркетингових каналів збуту продукції;
- сприяння формуванню на кооперативних засадах елементів інфраструктури аграрного ринку — агроторгових домів, заготівельних пунктів, аукціонів живої худоби та птиці, оптових продовольчих та плодоовочевих ринків тощо;
- стимулювання процесів самоорганізації сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності й сільського населення на кооперативних принципах для організації та забезпечення проведення сільськогосподарських робіт, спільного використання майна, надання технологічних, соціально-побутових та інших послуг;
- більш повне задоволення потреб споживачів щодо кількості та якості продукції й доступної ціни на продовольчі товари;
- розвиток та підвищення ефективності особистих селянських господарств, підвищення доходів та рівня життя в цілому сільських жителів;
- подальша розбудова соціальної інфраструктури на селі, розвиток газифікації, електропостачання, телефонних мереж тощо;
- створення додаткових робочих місць у сільській місцевості.

Проведені соціологічні та маркетингові дослідження, а також практика створення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні свідчать, що власники особистих селянських господарств готові об'єднуватися для спільного вирішення проблем сільського буття, але на цьому шляху ще є багато як об'єктивних, так і суб'єктивних перешкод, котрі вони не завжди можуть подолати без сторонньої допомоги, головними з яких є матеріальні, психологічні та організаційні.

Найбільшою перешкодою на шляху до створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є відсутність фінансових ресурсів для формування початкової матеріальної бази кооперативу. Серед організаційних проблем відзначимо вкрай низьку соціальну активність сільського населення, практично відсутній соціальний капітал, відсутність та/або невідповідність менеджерів майбутнього кооперативу. Психологічними завадами є те, що кооперативи все ще ототожнюють із колгоспами.

Необхідно зазначити, що без вирішення організаційних та кадрових питань ніякі кошти не принесуть бажаного результату: невдале адміністрування може зруйнувати навіть профінансовані проекти. Так, у сучасних, вкрай несприятливих соціально-економічних умовах на селі існують реальні джерела формування матеріально-технічної

бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Ці джерела та механізми їхнього залучення, як правило, залежать від типу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, цільової групи сільськогосподарських товаровиробників, які виявили бажання об'єднатися, напрямів та видів майбутньої діяльності.

Основним та найбільш реальним джерелом формування майна кооперативу є пайові внески. Пайові внески можуть сплачуватися майном, майновими правами та/або грошми. У період завершення врегулювання майнових відносин на селі ще є реальність залучити частину майна для формування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які ще залишилися у результаті розпаювання майна колишніх агроформувань.

Дохід кооперативу формується з надходжень від його господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманих працівників. У свою чергу дохід сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу після сплати податків і зборів розподіляється на кооперативні виплати, виплати на паї, а також на формування фондів кооперативу.

Завдяки кооперативним виплатам (частина доходу кооперативу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу відповідно до обсягів робіт, послуг, коштів, одержаних кооперативом у вигляді надбавок до цін під час реалізації продукції та внаслідок зниження цін у разі придбання товарів у постачальницьких кооперативах та з урахуванням трудової та іншої участі членів кооперативу в його діяльності) досягається неприбутковість діяльності кооперативу, тобто послуги членам кооперативу надаються за собівартістю.

Для забезпечення статутної діяльності кооперативу у порядку, передбаченому його статутом, має право сформувати спеціальний фонд, який створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень, і використовується за рішенням органів управління кооперативу. Спеціальний фонд, як правило, створюється для реалізації окремих програм (проектів) кооперативу й на інші цілі не використовується.

Крім безпосереднього здійснення господарської діяльності, СОКи значною мірою розвивають соціальний капітал, згуртовують громаду та впроваджують соціальні ініціативи різних напрямків, сприяючи сталому розвитку громад. Ураховуючи поки що низьку соціальну активність сільського населення, на сьогодні особливо важливою складовою успішної діяльності кооперативу є дієва ініціативна команда з членів кооперативу, яка зможе генерувати та впроваджувати в життя інколи навіть, на перший погляд, нереальні проекти.

Прикладом такої діяльності є СОК "Надія" із с. Авдіївка Куликівського району Чернігівської області. Доходи цього кооперативу за 2008 р. склали 98 230 грн., включаючи близько 20 % — за рахунок заготівлі молока, майже 7 % — за рахунок послуг з оранки, 18 % — за послуги сінокосіння, 48 % — за ворушіння, пресування сіна та соломи, близько 7 % — за тракторні послуги. За рахунок сформованого спеціального фонду кооперативу, на який було перераховано частину прибутку, у селі було обладнано пральню та лазню. У планах — налагодження роботи міні-готелю, який буде використовуватися в тому числі й для розвитку сільського зеленого туризму.

Таким чином, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив це на сьогодні найбільш перспективний шлях до:

- створення в сільській місцевості здорової соціально-психологічної атмосфери;
- вирішення питань соціальної захищеності сільських жителів, і в першу чергу — членів кооперативу;
- самоорганізації й "самооборони" сільськогосподарських товаровиробників від впливу зовнішніх факторів, не завжди сумісних із цивілізованими ринковими відносинами;
- вихід на організований та ефективний ринок реалізації виробленої сільськогосподарської продукції;
- спільного вирішення виробничих, соціально-побутових та інших проблем;
- спільних заходів щодо запобігання забруднення довкілля, розвитку мережі екологічної освіти та інформації;
- навчання, підвищення поінформованості та знань щодо новітніх технологій;
- можливості координування своєї діяльності, задоволення людської потреби групових дій — пошуку ефективних механізмів захисту різноманітних інтересів членів кооперативу.

Отже, виходячи з основних принципів та практичного досвіду діяльності

сільськогосподарських кооперативів в умовах реформування аграрного сектору економіки України, можна зробити висновок, що кооперація — це організаційно впорядкована масова громадсько-господарська, соціальна й культурно-просвітницька діяльність громадян, одна з ефективних організаційно-правових форм співпраці людей. Урешті-решт, кооператив — це не лише тип підприємства, а й ідеологія виживання сільськогосподарського виробника й сільського населення в цілому. Надання посильної практичної допомоги сільським громадам із формування ініціативних груп, навчання лідерів основам кооперації та незначна фінансова підтримка на етапі створення кооперативу є на сьогодні досить важливим механізмом розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як основи об'єднання найменш соціально захищених сільських жителів.

Виконання завдань, що постали, неможливе без розвитку нормативної бази для імплементації прийнятих нормативно-правових актів, посилення ролі сільських громад в управлінні територіями, удосконалення програм розвитку сільських територій з урахуванням міжнародного досвіду. Ці та інші питання потребують подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 р., № 1087-IV // ВВР. — 2004. — № 5. — Ст. 35.
2. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 р., № 469/97-ВР // ВВР. — 1997. — № 39. — Ст. 267.
3. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р., № 557 // ОВУ. — 2009. — № 42. — Ст. 49.
4. Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду для державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2009 р., № 723 // ОВУ. — 2009. — № 53. — Ст. 57.
5. Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду для здешевлення кредитів, фінансування інвестиційних проектів та підтримки окремих проектів в агропромисловому комплексі : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2009 р., № 463 // ОВУ. — 2009. — № 36. — Ст. 82.
6. Про виділення коштів Стабілізаційного фонду для здешевлення кредитів та підтримки окремих проектів в агропромисловому комплексі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.07.2009 р., № 917-р [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=917-2009-%F0>
7. Про затвердження плану організаційних заходів щодо сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та забезпечення доступу особистих селянських і фермерських господарств на ринки аграрної продукції : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 р., № 219-р [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=219-2009-%F0>
8. Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 р., № 184-р // ОВУ. — 2009. — № 81. — Ст. 2753.
9. Гриценко М. Інформаційні матеріали зі створення та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / Гриценко М., Карпенко В., Осипова М. / Під ред. М. М. Осипової. — Одеса : ООСДС "Центр розвитку села", 2008. — 72 с.
10. Краль С. Збутові кооперативи у сільському господарстві. Українські реалії / Краль С., де Гроот Н. — К. : Європейська комісія, 2006. — 82 с.
11. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив : Практ. посіб. / Кол. авт. — К. : Аграрна освіта, 2009. — 128 с. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.dorada.org.ua/files/pdf/Silskogosp.obslygov.%20kooperativ.pdf>.

*Рекомендовано до друку кафедрою державного управління та місцевого самоврядування
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 1 від 9 вересня 2009 року)*

Надійшла до редакції 29.09.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

